

ФОНОВІ ЯВИЩА ЗЛОЧИННОСТІ ТА ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ ЇМ В УМОВАХ МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

BACKGROUND PHENOMENA OF CRIME AND THE MEANS TO COUNTER THEM IN THE PLACES OF DETENTION

Валуйська М.Ю.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті аналізується роль фонових явищ у існуванні та самовідтворенні злочинності. Основний акцент зроблено на їх специфічному наборі у місцях позбавлення волі. Розглянуто негативний вплив на засуджених осіб алкоголізму, наркоманії, чифіризму, токсикоманії, проявів агресії, аутоагресії, кримінальної субкультури. Пропонується низка заходів протидії цим негативним явищам.

Ключові слова: фонові явища злочинності, девіації, делінквентність, адикція, алкоголізм, наркоманія, чифіризм, токсикоманія, агресія, аутоагресія, суїцид, кримінальна субкультура, запобігання злочинності в місцях позбавлення волі, особа злочинця, ресоціалізація, виправлення.

В статье анализируются роль фоновых явлений в существовании и самовоспроизводстве преступности. Основной акцент сделан на их специфическом наборе в местах лишения свободы. Рассмотрено негативное влияние на осужденных алкоголизма, наркомании, чифиризма, токсикомании, проявления агрессии, аутоагрессии, криминальной субкультуры. Предлагается ряд мер противодействия этим негативным явлениям.

Ключевые слова: фоновые явления преступности, девиации, делинквентность, аддикция, алкоголизм, наркомания, чифиризм, токсикомания, агрессия, аутоагрессия, суицид, криминальная субкультура, предупреждение преступности в местах лишения свободы, личность преступника, ресоциализация, исправление.

In the article analyzes the role of background phenomena of crime in its existence and self-reproduction of crime. The main emphasis is on their special complex in prison. Examined a negative effect on convicts alcoholism, drug addiction, chifirizm, substance abuse, aggression, self-aggression, criminal subculture. It is proposed some measures to counteract these negative phenomenon.

Key words: background phenomena of crime, deviance delinquency, addiction, alcoholism, drug addiction, chifirizm, substance abuse, aggression, autoaggression, suicide, criminal subculture, crime prevention in prisons, criminal personality, resocialization, correction.

Постановка проблеми. Протягом усієї історії людства злочинність становила серйозну проблему для його розвитку. Наявність та безперервне самовідновлення у суспільстві цього негативного явища обумовлена низкою чинників (факторів), які мають різну природу, неоднакові форми прояву, індивідуально обумовлений ступень інтенсивності тощо. Але всіх їх об'єднує, відокремлюючи від інших явищ, така значуща риса, як спроможність породжувати злочинність, тобто криміногенність.

Стан дослідження. Проблема чинників, якими обумовлено виникнення та стійке існування злочинності, є однією зі складових предмету кримінологічної науки. Її тією чи іншою мірою торкалися багато як зарубіжних, так і вітчизняних науковців, серед яких Ю.М. Антонян, В.В. Голіна, І.М. Данышин, О.М. Джуца, В.М. Дрьомін, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, О.Г. Колб, В.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнєцова, Н.О. Чечиль та інші.

На рівні злочинності взагалі комплекс криміногенних детермінант складається з досить розгалуженої системи елементів, компонентний набір яких кількісно зменшується і якісно змінюється зі зниженням рівня узагальнення. На найнижчому рівні – рівні окремого, конкретно взятого злочину – його генеза описується унікальним набором причин та умов, індивідуальними особливостями конкретної життєвої ситуації, в якій вчиняється злочин, специфічними рисами осіб, задіяних у реалізації суспільно небезпечного діяння.

Пізнання будь-якого складного явища (а феномен злочинності, безумовно, є таким) передбачає необхідність його аналітичного (часто суто умовного) розчленування на низку компонентів задля того, щоб скрупульозно вивчити кожен з них окремо і оцінити його роль та інтенсивність впливу на процес існування та самовідтворення злочинності.

У кримінологічній науці широко розповсюдженою точкою зору є виділення детермінант злочинності на трьох

рівнях її вивчення: на загальному рівні – широкий спектр чинників (факторів), які породжують злочинність взагалі і досить часто мають форму вад у структурі соціально корисних інститутів; на спеціальному рівні – чинники, які обумовлюють видову злочинність (наприклад, чинники вбивств, крадіжок тощо). На індивідуальному рівні – рівні конкретного злочину – вивчаються причини та умови цього злочину, конкретна життєва ситуація, в якій цей злочин було реалізовано.

Окрім зазначених детермінант, у криміногенний комплекс злочинності на всіх рівнях входять так звані фонові явища, яким іманентно притаманно соціально негативне пофарбування, але вони, не досягаючи рівня суспільної небезпеки, не містять складу злочину, а, сприяючи виникненню злочинності, становлять її поживне підґрунтя [6, с. 29-33]. Слід сказати, що у кримінологічній науці не існує єдиної думки про те, до якої групи криміногенного комплексу може належати те чи інше конкретизоване явище, яке певною мірою обумовлює злочинність (різновид злочинності, окрему злочинну подію). Множина підходів щодо віднесення одних і тих самих явищ (процесів) до різних детермінант злочинності обґрунтована цілком об'єктивними міркуваннями – конкретизоване явище (наприклад, дитяча бездоглядність) у залежності від свого місця у причинно-наслідковому комплексі може являти собою причину злочину (тобто безпосередньо породжувати його, створюючи у структурі особистості майбутнього злочинця стійкі настанови на можливість і необхідність учинення злочину), бути умовою суспільно небезпечною діяння (тобто полегшувати його вчинення), являтися складовою частиною конкретної життєвої ситуації у якій здійснюється злочин, або фоновим явищем. Існує точка зору, згідно з якою, явища, що породжують злочинність, а разом з ними і саму злочинність, пропонується зазначати терміном «девіація» [1]. Досліджуючи генезис окремих видів злочинів, досить часто науковці просто перерахову-

ють ті криміногенні складові, які, на їх думку, детермінують означені злочини [4, с. 59-63].

Виклад основного матеріалу. Ускладнює вивчення криміногенного комплексу необхідність брати до уваги час, місце та конкретизовану (спеціальну для окремих видів злочинів та індивідуальну для одиничного злочину) сукупність різних криміногенних компонентів, які діють не відокремлено один від одного, а, взаємодіючи, можуть підсилювати сумісну дію, та/або змінювати форму свого індивідуального й сукупного прояву. Теоретично мінімальна кількість таких комплексів на видовому рівні дорівнює кількості виділених різновидів злочинності. Практично ж завдання суттєво ускладнюється тим, що з урахуванням часу, територіальних та інших умов такий комплекс може бути лише прийнятий за основу, з необхідністю скорегувати його у відповідності до означених додаткових характеристик. Тому є сенс у поглибленому вивченні окремих компонентів детермінант злочинності з перспективою оцінити їх спільну дію на злочинність (її вид, окремі злочини). Зупинимося на такій складовій криміногенного комплексу злочинності в місцях позбавлення волі, як фонові явища.

Взагалі, у кримінологічній науці до фонових явищ, які самі по собі не є злочинами, але створюють для злочинності поживне підґрунтя, мають асоціальний характер, передують вчиненню злочину і накладають певний відбиток на причинно-наслідковий комплекс реалізації суспільно небезпечного діяння, відносять такі відхилення від соціальних норм, як адиктивні форми поведінки: алкоголізм, наркоманія, токсикоманія; проституція, бродяжництво, дитяча бездоглядність, жебрацтво, асоціальні субкультури, деструктивні секти тощо. Як бачимо, такі явища за своєю суттю є соціальними девіаціями і мають тенденцію переростати у делінквентну поведінку. Через це дуже важливим є приділення пильної уваги психологічній роботі з засудженими до позбавлення волі особами, підвищення рівня соціально-виховної роботи, стимулювання правослухняної поведінки, розробка та впровадження у практику комплексу методик та заходів, покликаних запобіганню руйнування позитивних якостей засудженої до позбавлення волі особи і формуванню у неї настанов і практичних навичок соціально-позитивної, законослухняної поведінки. Це завдання, конкретизоване по кількох напрямках, містить Концепція реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року [5]. Слід сказати, що певною мірою виконанню поставлених завдань сприяє низка відомчих положень, затверджених наказом Міністерства юстиції України «Про організацію соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими», а саме: «Положення про відділення соціально-психологічної служби»; «Положення про дільницю карантину, діагностики і розподілу засуджених»; «Положення про самодіяльні організації засуджених до позбавлення волі»; «Типові посадові обов'язки психолога установи виконання покарань та слідчого ізолятора» [8]. Але, на жаль, сьогодні ефективній роботі по виправленню та ресоціалізації осіб, засуджених до позбавлення волі, перешкоджає недостатнє врахування ролі фонових явищ злочинності у генезі правопорушень у місцях позбавлення волі.

Комплекс фонових явищ у виправних колоніях має свої особливості, які обумовлені умовами життєдіяльності цих установ – він сформувався під впливом закритого характеру мікросоціуму, достатньо жорстких режимних обмежень, особливостей спецконтингенту, колективу адміністрації колонії, дією громадських організацій та інших компонентів впливу. Деякі різновиди соціальних відхилень (такі, наприклад, як бродяжництво) в умовах виправної колонії в принципі не можуть мати місце. Але факт примусового закріплення за особою обов'язку перебувати у виправному закладі не завжди вирішує цю проблему, а лише у випадках, коли бродяжництво було результатом

матеріально (фізично) обумовленої відсутності можливості проживання на одному місці. Тоді ж, коли бродяжництво викликано психічними відхиленнями, наприклад дроманією, особистісні проблеми засудженого, залишеного з ними сам на сам, швидше за все, знайдуть свій вихід у інших девіаційних (делінквентних, злочинних) формах дій – тих, які можуть бути реалізовані в умовах життєдіяльності засудженої особи.

Зупинимося на тих фонових явищах, які становлять найбільшу загрозу дестабілізації обстановки в умовах позбавлення волі. Це алкоголізм, наркоманія, чифіризм, токсикоманія, психологічні вади засуджених осіб, їх агресивні та аутоагресивні дії, прояви кримінальної субкультури.

Алкоголізм дуже розповсюджений серед засуджених. Досить часто майбутні злочинці мають одного, а інколи й обох батьків, хворих на алкоголізм. Тому великою є ймовірність нав'язування їм з дитинства вживання алкоголю, яке тягне за собою раннє звикання, утворення стійкої залежності. Низка наукових галузей, серед яких психіатрія, психологія, соціологія, кримінологія та інші, накопичили великий обсяг досліджень, які свідчать про достатньо міцний криміногенний потенціал соматичних, психологічних, психіатричних та соціальних проблем, які викликає алкоголь. Поступове руйнування здоров'я та особистості тих, хто вживає алкоголь, обумовлено властивостями такої його складової, як етиловий спирт, стосовно якого у п. 5.1. Державного Стандарту СРСР від 1972 р. (ГОСТ 18300-72) зазначалося, що етиловий спирт – це легкозаймиста безколірна рідина з характерним запахом, відноситься до сильнодіючих наркотиків, які викликають спочатку збудження, а потім параліч нервової системи [3].

Руйнування вольових якостей, нівелювання загальнолюдських культурних цінностей, відсутність необхідного самоконтролю поведінки особи, яка знаходиться під дією алкоголю та/або під час алкогольної абстиненції, патологічна залежність від цього продукту, яка може спонукати особу до правопорушень (у тому числі й до злочинів) знайшла своє місце у цілком раціональній забороні спиртовмісних продуктів у місцях позбавлення волі. Але, не дивлячись на це, алкоголь може потрапляти у колонії, де нелегально виконує функції «валюти», а особи з алкогольною залежністю легко стають «знаряддям» у руках тих, хто має доступ до означеного продукту.

В умовах місць позбавлення волі вже зараз теоретично є достатньо можливостей для роботи по нейтралізації проявів алкоголізму. Запобіжні заходи можна поділити на три великі групи: організаційні, соціально-психологічні та медичні. Організаційні заходи полягають у перекритті каналів надходження алкоголю до виправної колонії та виявленню фактів його виготовлення безпосередньо на режимному об'єкті через посилення контролю за співробітниками, особами, що приїждять на побачення, засудженими, які мають право виходити за межі установи, проведення планових та позапланових обшуків, відповідній оперативній роботі, накладанні стягнень на осіб, які порушують цю режимну заборону.

Соціально-психологічні заходи зводяться до психологічної та просвітницької роботи, метою якої є роз'яснення у доступних розумінню засуджених формах справжньої дії алкоголю, короткострокових та довгострокових наслідків його вживання [2, с. 96–97]. Слід сказати, що раціональні аргументи не завжди є найбільш ефективним. Справа у тому, що більшість засуджених осіб мають схильність до протилежного – ірраціонального стилю поведінки. Тому бажано надавати їм інформацію у таких формах, які апелюють до почуттів, викликають сильні емоції. Практичні робітники розповідали про те, як неповнолітнім особам з виховної колонії після лекції про шкідливість вживання алкоголю та наркотиків (яку вони сприйняли досить скептично) організували екскурсію у будинок малюка, де знаходилися діти з уродженими вадами, народжені у сім'ях

батьків, які мали схильність до означених патологій. До притулку хворих дітей вихованці їхали як на розвагу – в автобусі розповідали анекдоти про п'яниць та наркоманів, весело сміялися. А після побаченого поверталися мовчки, сумні й приголомшені. Медичні антиалкогольні заходи мають проводитися кваліфікованим медичним персоналом за сприяння інших співробітників ВК.

Причини вживання наркотиків за змістом подібні причинам вживання алкоголю. Наркотичні засоби, так само, як і алкоголь, первісно створюють ілюзію вирішення всіх психологічних, соматичних та соціальних проблем. Підвищена небезпечність наркоманії полягає у більш швидкому звиканні та підвищеній стійкості залежності. Хвороблива тяга до наркотиків виражена яскравіше і тягне за собою підвищену небезпеку того, що за чергову порцію для вжитку наркоман може здійснити навіть тяжке правопорушення. Основними напрямками протидії наркоманії у місцях позбавлення волі, як і у випадку з алкоголем, є організаційні, соціально-психологічні та медичні заходи. Першочерговим організаційним завданням є виявлення окремих наркоманів, чому сприяє візуальний контроль зовнішності та поведінки: такі особи мають землистий колір обличчя, червоні губи, порушення координації, підвищений (на початкових стадіях) апетит, який потім зникає зовсім. У наркозалежних засуджених уповільнені реакції на зовнішні подразники, а рухи рук часто імітують користування шприцом. На їх руках та ногах – сліди від ін'єкцій. Виявленню наркодіяльності можуть сприяти передбачені режимними умовами спостережні, обшукові, оперативні заходи. Факт розповсюдження наркотиків має вноситися до ЄРДР і належним чином розслідуватися. Певну роль у профілактиці наркоманії можуть відіграти правова освіта, знання про відповідальність за участь у розповсюдженні наркотиків. У зв'язку з більш тяжкими наслідками для здоров'я та більш міцною залежністю підвищується запобіжна роль медичних працівників, які мають не тільки надавати відповідну медичну допомогу, а й вести роз'яснювальну роботу щодо руйнівної дії наркотичних речовин. Також до роботи можуть залучатися громадські організації, які здійснюють антинаркотичну діяльність. Суттєвий внесок у справу можуть забезпечити релігійні організації, які викликають повагу з боку засуджених.

Специфічним фоновим явищем для місць позбавлення волі є чифіризм – вживання чаю високої концентрації. Так званий чифір є заміником алкоголю та наркотиків для ув'язнених, а також частиною кримінальної субкультури. Можна сказати, що це є своєрідний ритуал приєднання до спільноти ув'язнених. Чай високої концентрації за рахунок вмісту у ньому алкалоїдів стає фармакологічною подією, подібною до алкоголю та наркотиків, викликаючи в особи істотні відхилення від індивідуальної норми у суб'єктивних переживаннях, психологічному стані, соматичних функціях. При вживанні чифіру у людини виникає стан ейфорії, змінюються відчуття, світосприйняття, емоції та когнітивна сфера, що тягне за собою неадекватне розуміння дійсності, утворення залежності, соматичні проблеми, неврівноважену психіку, слідством чого стає підвищена конфліктність, порушення режиму, вчинення правопорушень. Чай, як і алкоголь та наркотики, є не тільки одиницею конвертації в умовах позбавлення волі, а й засобом маніпулювання тими, хто має патологічний потяг до чифіру.

Складність запобіжної роботи стосовно чифіризму у тому, що досить часто залежні особи вважають вживання цього напою нешкідливим і навіть корисним. Крім того? у відповідності до Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (Додаток 7)? засуджені можуть без обмежень зберігати при собі чай [7]. Тому основним запобіжним заходом роботи із засудженими є роз'яснювальна робота щодо шкоди надмірного чаю для здоров'я. Особам, схильним до зловживання цим напоєм? слід на прикладі

їх самопочуття доводити шкідливі наслідки дії чифіру для здоров'я: порушення у роботі серця (тахікардія, гіпотонія, стенокардія), проблеми зі шлунком, погіршення роботи мозку (послаблення пам'яті, розлад мислення, порушення координації рухів, вади в емоційно-вольовій сфері тощо).

Токсикоманія – це різновид наркоманії, при якій патологічна залежність виникає під впливом різних токсичних препаратів. Вичерпного переліку таких речовин не існує, оскільки для досягнення ейфорії використовують як медикаменти, так і промислові й побутові суміші, здебільшого у вигляді розчинів. Найбільш розповсюдженими з них є ацетон, бензин, нітрофарби, нітроклеї, лаки, аерозолі. Ці речовини розпилюють у целофанові пакети та надягають на голову. Інколи ними змочують головний убір (або кладуть під нього змочений носовичок), рукави одягу, чи носять з собою просочену ганчірку, яку час від часу нюхають. Токсичні речовини – найбільш доступний заміник наркотикам, алкоголю та чифіру. Механізм шкідливої дії токсичних речовин аналогічний іншим наркотичним речовинам. Неадекватність поведінки, що виникає внаслідок застосування токсичних речовин, сприяє криміногенним ексцесам.

Виявлення токсикоманів подібне виявленню наркоманів. Крім зовнішніх ознак, схожих з наркоманами (блідий або сірий колір обличчя, загальмовані, невпевнені рухи, неприродність голосу тощо), токсикоманів видають різкі запахи одягу, дихання. Боротьба з токсикоманією в організаційному плані має підвищену складність, оскільки досить часто на виробництві та у побуті засуджені особи мають вільний доступ до речовин, які можуть бути використані для досягнення стану ейфорії. Тому необхідно ретельно контролювати означені процеси, звертаючи особливу увагу на можливу «групу ризику». Так само, як і з хворими на наркоманію, з токсикоманами повинен працювати кваліфікований фахівець з медичною освітою. Як і в усіх вищенаведених прикладах адикцій, актуальною є роз'яснювальна робота адміністрації, медперсоналу, волонтерів громадських організацій.

Примусове, деприваційне по суті своїй існування особи у закритому соціумі, жорстка регламентація умов денного розпорядку, побутові умови, які не завжди відповідають існуючим в Україні нормам та міжнародним стандартам, відрив від рідних та близьких, недоброзичливий колектив засуджених осіб, які у більшості своїй мають не тільки психологічні акцентуації, а й риси суспільної небезпеки, у результаті чого переважаючими є конфліктні, неконструктивні міжособистісні інтеракції, – ці та інші чинники у сукупності є ознаками перебування особи в умовах високої особистісної екстремальності життєдіяльності. У таких стресових умовах різко підвищується навантаження на нервову систему людини, відбувається модифікація її поведінкової лінії, результатом чого можуть стати порушення саморегуляції, психологічні вади, депресивні, агресивні, аутоагресивні та інші патологічні реакції. На основі теоретичних та емпіричних досягнень у галузі психології, психіатрії, педагогіки, соціології, кримінології та інших наук має бути ретельно розроблений механізм, який не тільки компенсує негативний вплив (фізичний та/або психологічний), якого особа може зазнати у зв'язку з відбуванням нею покарання у виді позбавлення волі, а й сприятиме вирішенню тих психологічних проблем засудженої особи, які можуть завадити процесу її виправлення та подальшій ресоціалізації. Важливою складовою останньої є забезпечення реальної можливості зберегти обмежені ізоляцією соціальні контакти, отримати захищеність у системі міжособистісних стосунків протягом тривалого періоду відбування покарання у вигляді позбавлення волі.

Для виконання завдання по зведенню до мінімуму потенціальної криміногенності засуджених важливим є врахування наявності та ступеня вираження таких рис особистості, як психологічні акцентуації, схильність до

дезадаптивного вирішення проблем, статеву дезінтеграція, пов'язана з примусовим переважанням гомосексуальних зв'язків. Ці структурні складові мають вивчатися у комплексній взаємодії, причому в умовах тривалого перебування засуджених у місцях позбавлення волі таким дослідженням на організаційно-управлінському рівні виконання покарання раціонально було б надати лонгїтюдний характер. Це завдання має бути поставлено перед вітчизняною наукою і практичними працівниками Державної пенітенціарної служби України. Певною мірою вивченню особистісних характеристик та простеженню динаміки їх змін засуджених сприяє обов'язкове ведення у ВК щодо кожної покараної особи, щоденника індивідуальної роботи із засудженим або щоденника соціально-виховної роботи із засудженим неповнолітнім, журналу обліку роботи із засудженими відділення соціально-психологічної служби. Але, з урахуванням сучасного рівня досягнень у психологічній науці, можна констатувати, що за відсутності спеціалізованих методичних та методологічних рекомендацій незадіяним лишається великий потенціал по розробці і втіленню у життя адаптованих та валідних тестувань засуджених осіб на предмет з'ясування тих характеристик засуджених осіб, які є важливими для їх адаптації у місцях позбавлення волі, виправлення та ресоціалізації.

Одними з найбільш небезпечних проявів деструктивних тенденцій особистості у місцях позбавлення волі є агресивні та аутоагресивні дії. Вони обумовлені специфікою поведінки засуджених, міжособистісних стосунків, усвідомленої стратегії вирішення конфліктів, які виникають через такі риси засуджених осіб, як спонтанність, агресивність, ригідність, емотивність, індивідуалізм та інші. Головною стратегією поведінки активної, схильної до дій частини засуджених, як правило, є суперництво. Агресія може бути зовнішньою, тобто спрямованою на оточуючі об'єкти, а може мати місце аутоагресія – агресія на себе, яка виражається у самоприниженні, самознищення, нанесенні собі тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості аж до суїцидальних дій. Робота з тими, хто схильний до проявів агресії (аутоагресії), не може обмежуватися лише корекційними засобами на індивідуальному рівні. Для досягнення запобіжного ефекту в умовах позбавлення волі треба також працювати з колективом засуджених. А для успішної ресоціалізації у коло осіб, які потребують зусиль фахівців, мають бути включені й ті, хто складає і складатиме у майбутньому мікросоціум засудженого на волі: родичі, найближче коло спілкування у побуті, за місцем навчання, праці (якщо це можливо).

Зупинимося більш докладно на аутоагресивній поведінці засуджених осіб. Слід сказати, що аутоагресія у широкому її розумінні є не дуже вивченим явищем. Увагу науковців здебільшого привертає її крайній прояв – суїцид. Існує неоднозначний підхід до самого розуміння терміну аутоагресія – деякі фахівці у психологічній науці (зокрема, представники психоаналітичної школи) вважають, що він охоплює не тільки явні прояви самоагресії (суїцидальні дії, самокаліцтво, голодування тощо), а й приховані її форми, як то: алкоголізм, наркоманія, схильність до травматичних видів спорту. Відсутність єдиної концепції розуміння саморуйнівної поведінки призводить до того, що діагностика та корекційна робота з аутоагресивними особами здійснюється з використанням загальних підходів до осіб з девіантними проявами. Це, безперечно, не є найбільш ефективним підходом до вирішення проблеми.

Прогідія аутоагресії повинна ґрунтуватися на диференційованому підході до її вивчення, мати власний теоретико-методологічний комплекс основних понять та науково-практичну базу для розробки запобіжних засобів. Аутоагресивна поведінка засуджених являє собою вольовий акт, у якому можна виділити наступні етапи (стадії): 1) пасивні аутоагресивні (суїцидальні) думки; 2) побудова саморуйнівних планів (форми здійснення, місце, час,

знаряддя тощо); 3) підготування; 4) реалізація, яка може закінчитися невдало (через об'єктивні або суб'єктивні обставини) або вдало – виконанням запланованих дій у повному обсязі із досягненням запланованого результату (при плануванні та вчиненні суїциду – летально).

Суїциди у місцях позбавлення волі створюють нездорову психологічну атмосферу, дестабілізують дисципліну, можуть призвести до масових заворушень – досить часто у місцях позбавлення волі акти аутоагресії є проявом демонстративно-шантажного типу поведінки, вираження протестних налаштувань задля досягнення певної мети. Схильність до суїцидальних дій є об'єктом підвищеної уваги у місцях позбавлення волі. Практика повинна спиратися на ефективні методологічні рекомендації, які включатимуть діагностичні методики для виявлення групи ризику, матриці психокорекційних курсів, спрямованих на формування несуйцидальних способів вирішення внутрішніх конфліктів, закріплення адаптивних форм поведінки, реабілітаційні рекомендації.

Вважаємо, що для запобігання аутоагресії взагалі та суїцидів зокрема відповідні заходи мають централізовано плануватися Державною пенітенціарною службою із залученням провідних науковців та фахівців-практиків, які спеціалізуються на даній проблемі. Втілення у життя розроблених заходів потрібно проводити з урахуванням специфіки конкретної колонії, її спецконtingенту, кадрового складу, матеріально-технічних можливостей, психологічних особливостей осіб, яким потрібна допомога. За необхідності застосовувати медикаментозну терапію особам, схильним до аутоагресії через серйозні порушення у психіці. Доцільним було б регулярне проведення в рамках службової підготовки для особистого складу ВК занять по здійсненню екстреної долікарської медичної допомоги, проведення реанімаційних заходів особам, які вчинили акти самокаліцтва або здійснили замах на суїцид.

До організаційно-технічних заходів слід віднести посилення оперативної роботи по виявленню фактів, які можуть свідчити про загрозу аутоагресивних дій. Має бути переглянута підхід до обладнання приміщень, у яких перебувають засуджені. З метою зниження ризику самогубств у цих приміщеннях потрібно: забезпечити відсутність зовнішніх труб, гаків, шматків арматур, що стирчать зі стін; відмовитися від двоярусних ліжок; виготовляти двері у камерах з вертикальних ґрат, обладнати приміщення системами цілодобового візуального спостереження за засудженими.

Віктимологічній профілактиці актів аутоагресії може сприяти розробка та прийняття інструкції по ознайомленню осіб, засуджених до позбавлення волі, з особливостями проявів кримінальної субкультури у місцях позбавлення волі.

Сама по собі кримінальна субкультура, як і перераховані вище асоціальні явища, забезпечує досить серйозний внесок у створення поживного підґрунтя злочинності. Вона є сурогатом загальноприйнятої культури, у якій набуває гіпертрофованих форм те, що є недоступним в умовах позбавлення волі. Цей різновид субкультури виник не випадково і в умовах закритого соціуму несе на собі певні соціальні навантаження. Поживним підґрунтям її виникнення, існування та розвитку є нагальна необхідність засуджених у психологічній компенсації їх морально-психологічних і культурних потреб. Можна сказати, що кримінальна субкультура – це один з проявів психологічного самозахисту засуджених від травмуючої дійсності. Норми субкультури протиставляються загальноприйнятими культурним цінностям, формуючи у своїх прихильників настанови на порушення не тільки моральних норм, а й кримінально-правового законодавства. Відкрите суспільство сприймається засудженими як ворожечне, і вони протиставляють йому свою відокремлену спільноту, де панує позитивне ставлення до «несправедливо постраж-

далих». З такої соціальної позиції логічно випливає ідея подальшої помсти за несправедливість. Також небезпека феномену субкультури полягає ще й у тому, що засвоєння її норм та матриць поведінки закладає у підсвідомість індивіда стійкі програмні настанови, які обумовлюють світосприйняття та спосіб існування засуджених не тільки під час відбування покарання, а й після звільнення. Це підвищує можливість рецидиву злочину, наслідком чого знову стає покарання. Таким чином, хибна програма підкоряє собі реальне людське життя, завдаючи шкоди законотримуючому соціуму.

Складність проведення запобіжної роботи щодо розповсюдження кримінальної субкультури полягає у тому, що з нею нерозривно пов'язані весь побут та життя засуджених. Але деякі субкультурні прояви знаходяться під нормативною заборонаю. Так, наприклад, Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань засудженим заборонено наносити собі або іншим особам татування, уживати нецензурні та жаргонні слова, давати і присвоювати прізвиська [7]. Тому порушення належного провадження за фактами виявлення вищезазначених порушень режиму є невід'ємною роботою з протидії кримінальній субкультурі.

Противагою субкультурі має бути залучення засуджених до соціально значущих цінностей, суспільно корисної

діяльності, спорту, мистецтва, розвиток у них здібностей до естетичного сприйняття явищ дійсності (природи, побуту, мистецтва), а також заохочення їх до самостійної творчості, сприяння їх нормальній соціалізації у суспільстві завдяки наданню психологічної допомоги, підвищенню рівня освіти, духовності.

Висновки. Підводячи підсумки, слід сказати, що, не дивлячись на те, що фонові явища злочинності є такими, що в якісній площині не досягають рівня суспільної безпеки, завдяки значно більшій своїй поширеності охоплюють великі прошарки населення, створюючи нездорову атмосферу в соціумі, поживне підґрунтя для існування та самовідтворення злочинності. Маючи різні прояви, усі фонові явища пов'язані між собою, і виникають здебільшого там, де мають місце викривлені погляди на традиційні, віками перевірені моральні та духовні цінності. Спецконтингент осіб, засуджених до позбавлення волі, піддається впливу специфічного набору фонових проявів. Найбільш ефективною протидією означеним явищам є системна, комплексна, побудована на нерозривному зв'язку теорії та практики робота по прищепленню високодуховних цінностей кожній засудженій особі, створення соціальних та економічних умов для розвитку її позитивних якостей, гарантована державою доступність необхідної допомоги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гишинский Я. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений». 2-е изд., испр. и доп. – СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007. – 528 с.
2. Голина В. В., Валуйська М.Ю. Запобігання злочинності в Україні : навчальний посібник. – Харків : Нац. юрид. акад. України, 2007. – 108 с.
3. Госстандарт СССР. Спирт этиловый ректифицированный технический, технические условия. ГОСТ 18300-72. – Издание официальное. Государственный комитет стандартов СССР Москва. – Утвержден и введен в действие Постановлением Госкомитета стандартов Совета Министров СССР от 26.12.1972 г. – № 2329.
4. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – 712 с.
5. Концепція реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року : схвалено розпорядж. КМУ від 30.11.2011 р., № 1209-р // Офіц. Вісн. України. – 2011. – № 93. – Ст. 3389.
6. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голина, М. Ю. Валуйська та ін. ; за заг. ред. В. В. Голини. – 2-ге вид. перероб. і доп. – Х. : Право, 2009. – 288 с.
7. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань Затв. Наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань № 275 від 25.12.2003 р., № 275 // Офіц. Вісн. України. – 2003. – № 52 ч. 2. – Ст. 2898.
8. Про організацію соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими: Наказ Міністерства юстиції України від 04.11.2013 № 2300/5 // Офіц. вісн. України. – 2013. – № 89. – Ст. 3297.
9. Сысоев А.М. Психология аутоагрессивного поведения осужденных и его предупреждение : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06 / Сысоев А.М. – Рязань, 2002. – 220 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.disscat.com/content/psikhologiya-autoagressivnogo-povedeniya-osuzhdennykh-i-ego-preduprezhdenie#ixzz3C4hFl6ht>. – Заголовок з екрана.